

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆԸ

Գ. — Թէ մարդկային կեանքի բանաւորութեան անհրաժեշտ է անձնական յարակալութիւնը ատիկա կրնայ, թերեւս, ամենայնաւ կերպով տեսնուի երբ նկատի առնենք այն էապէս անսահման կարելիութիւնները որոնք գիտութեան և նկարագրի մէջ կը յարակցին: Եթէ մահը կը վերջացնէ ամէն բան, այս կարելիութիւնները կը պարունակուին մարդուն խոր բնութեան մէջ միմիայն որպէսզի առանց արդարացման անոնք յափշտակուին յանկարծ և բրտորէն: Մարմինն ունի գոյութեան իր շրջանը, ինչպէս ծառ մը ան. կը ծնի, կը հասնի իր կեանքի վտանգաւոր տարիներուն, կը թաւալի և կը մեռնի, բայց միտքը գիտակցաբար կը քալէ վերելքոտ ծառուղի մը, կ'ընդարձակէ իր հորիզոնները, կը խորացնէ հասկցողութեամբ թափանցողութիւնը (insight) և միշտ գիտէ թէ յարաճուն գիտութեան կարելիութիւններուն սահման չկայ: Մտքի աշխարհը անսահման թափաւորութիւն մըն է. միտքը իր բոլոր կատարելագործութիւններուն մէջ ռահվիրայ մըն է յաւէտ որ կը լսէ անձանթ զաւաններու կոչը մօտաւոր բլուրներու կարգի մը վրայէն, և մարդուն իմացութիւնը, գիտակից այս անսպառ զօրութեանականութիւններուն, կը մեռնի, ինչպէս մեռաւ Կէօթէ, աղաղակելով իր վերջին վայրկեաններուն մէջ, «Աւելի լոյս»: Զգալ անվերջ հրապուրել տակաւին ձեռք չբերուած ճշմարտութեան՝ էական բնոյթն է իմացական կեանքի: Եթէ Հիւքսլէյ կը նախադասէ Դոթոյքը՝ գիտնալու իր յարաճուն կարողութեան զազարումէն՝ պատճառն այն է որ կը զգայ այն տարրական կիրքը որուն ամենանշանաւոր արտայայտութիւնը Միլտոն գրաւ իր չքեղ Սատանային բերնին մէջ, երբ նկարագրեց փոսին հոգեվարքները:

«Որովհետեւ ո՞վ պիտի ուզէր կորսնցնել այս իմացական գոյութիւնը, թէև լի տառապանքով, այն խորհուրդները որոնք կը յաճին յաւիտենականութեան մէջ, կորնչիլ յաւէտ կ'անուամ և կորսուած անստեղծ զիշերուան լայն արգանդին մէջ, զուրկ զգացումէ և շարժումէ»: Ոչ թէ փոքր

մարդիկ, այլ ամենամեծ մտաւոր կեանքի մարդիկ ամենէն աւելի զգացած են այն աններելի նենգութիւնը զոր տիեզերքը ի գործ կը դնէ մեր վրայ, եթէ մեզի կը բանայ գիտնալու անվերջ կարելիութիւնը միայն մերժելով անոր պտղաբերութիւնը:

Ինչ որ ճշմարիտ է մտքի մասին, ճշմարիտ է նկարագրի մասին, որովհետեւ հոգեւոր կեանքի զօրութեանականութիւնը չունի ըմբռնելի սահման: Զուիցեբրիոյ մէջ ճամբորդ մը կը պատմէ մեզի թէ, իր ճամբուն մասին անստոյգ ըլլալով, ճամբուն եղբարքը գտնուող մանչու մը հարցուց թէ Քանտէրսթէկը ուր էր, և ընդունեց, ինչպէս ինք գիտել կուտայ, ամենէն նշանակալից պատասխանը որ երբեք տրուած ըլլար իրեն: «Չեմ գիտեր, պարոն», ըսաւ լաճը, «Եթէ ուր է Քանտէրսթէկը, բայց հոն տանող ճամբայ կայ»: Ասիկա մարդուն հոգեւոր փորձառութեան մէկ սղամատեանն է: Իտէալը մեր տեսութենէն անդին է, վախճան մըն է այն որուն տեղը երբեք չի կրնար որոշուիլ, բայց միշտ նկարագրի յառաջատուական կատարելագործութեամբ գիտակից ենք թէ անվերջ ճամբու մը վրայ ենք որ մեզ կ'առաջնորդէ դէպի անվերջ կատարելագործութիւն: Մինչ մահը, հետեւաբար, տրամաբանօրէն կը թուի մարմինն բաժինը, ան կուգայ իրրեւ օտար ինքնակոչ մը, միջամուխ մը հոգեւոր կեանքի յառաջդիմութեան մէջ: Մահը սկիզբէն կը բնակի մարմինն մէջ, բայց մահը զոյ մըն է որ կը յայտնուի նկարագրի մէջ և անկէ կը զողնայ անոր անվերջ տենչանքի էական բնութիւնը: Ոչ թէ պզտիկ հոգիները, այլ հոգիով մեծ մարդիկ ամենէն աւելի գիտակից են այն անսահման թափաւորութեան որուն մէջ իրենք կը ներկայացուին բարոյական նկարագրի թէկուզ տկար սկզբնաւորութիւններովը և ամենէն աւելի գիտակից այն խորդախութեան զոր կեանքը ի գործ կը դնէ իրենց վրայ, եթէ ան կը ստեղծէ, միայն յուսախափ ընելու համար, ինչ որ Ուօրթըսթը կը կոչէ:

«Մարդուն ամենեւնի ազնիւ usnroգելին, Թեւ սակաւին անկշաղ մը անկարգաւորեալ, Այդ սեղնը աւելի վստահ, աւելի պաշտելի լինի մը հաւատ, Ահա մարդկային կեանքի հասարակաց կողմը, օրական հագուստը»:

Այդ անմահութեան ի նպաստ փաստը միշտ պարունակած է այն իրողութիւնը զոր յայտարարեցինք, թէ մարդկային կեանքը երկրի մակարդակին վրայ միայն աւելի կը խոստանայ քան կը ստանայ, կը տենչայ իր ձեռք բերել կրցածէն աւելի և կը թողուի մահուան ատեն անկատար և յուսախափ ընող բեկոր մը, ծայրատուած, մասնակի, անկատար, որ կը մեռնի ինչպէս Մովսէս Նէպօ լերան գագաթին վրայ, զուր նայելով դէպի այն գաւառները զորս երազեց աշխարհակալել բայց որոնց երբեք չը հասաւ։ Այս փաստը, սակայն, յաճախ կը յայտարարուի այնպէս որ աւելի կամ պակաս գիտական և ճոռումբան լեզուով կը թուի ըսել թէ մարդիկ կ'ուզեն ապրիլ յետ մահու և թէ, հետեւաբար, անմահութիւնը պէտք է ճշմարիտ նկատուի։ Բայց ասիկա համակ խոտորում և ծաղրանկար է այն ընթացքին զոր մարդկային կեանքի անկատարութիւնն ունի մահուան մէջ յաւիտենական կեանքի խնդրին վրայ։ Համոզիչ նկատողութիւնը այն է որ մարդիկ կ'ուզեն ապրիլ յետ մահու, այլ թէ հիմա տաժանադին բարեշրջումի անհամար դարերէ վերջ, ստեղծագործ բրօցէսը ի գոյ ածած է էական որոնք իրենց ոտքերը դրած են գիտութեան և նկարագրի անվերջ պողոտաներուն վրայ։ Անոնք պակն են ստեղծագործութեան, ոչ մէկ մայր կրնար պնդել թէ իր երեխան աւելի կ'արժէ քան բոլոր Ալպեան լեռները աւելի մեծ ապահովութեամբ քան որչափ բանականութիւնը կը ծանրանայ անգիտակից ժայռերէն և աստղերէն վեր արժէք ներկայացնող անհատականութիւններուն վրայ։ Եւ հիմա երբ տիեզերքը այնչափ կատարելագործած է արարած մը որուն մէջ բարեշրջումը դադրած է ֆիզիքական ըլլալէ և դարձած է հոգեկան, որուն մէջ վերջապէս անսպառ կարելիութիւններ արտադրուած են, տիեզերքը անոր կատարելագործութեան համակ անգիտակցութեան մէջ մտքի և հոգիի զօրութեանականութիւնները գերեզմանին մէջ պիտի նետէ մարմինին թափթփուքներուն հետ, և աւելի հոգալով մէկուն համար որչափ միւսին համար, ամէնքն ալ հաւասարապէս ազետալի և անտրամաբան վախճանի՞ մը կը բերէ։ Ուրեմն մարդկային կեանքը, ինչպէս գիտենք, բոլորովին ան-

բանաւոր է։ Ամենէն յուսալից դիրքը զոր մենք կրնանք բռնել անոր հանդէպ «Ալիսը Ուոնտըրլէնտի մէջ» Սիրտերու Թագաւորին դիրքն է, երբ կը քննէ պատմական փորձին մէջ ներկայացուած գաղտնի փաստաթուղթերը։ Անկատար, տենչացող մարդոց սերունդ մը կը սրբուի երկրէն, ինչպէս տղայ մը կը ջնջէ չվերջացած խնդիրներ իր քարետախտակէն, որպէսզի անկատար, տենչացող մարդոց ուրիշ սերունդ մը ըստեղծուի և յետոյ ոչնչացուի։ Ոչինչ վերջացած է երբեք ու է տեղ։ Աստուած, կէս դիտուն արուեստագէտի նման, որ կը ըզբօնու անիմաստ գործերով, կը նկարէ պատկերներ որոնց մէջ պարզապէս կ'ուրուագծէ գեղեցկութեան ձեւեր, ի խոստումով, զանոնք ջնջելու և վերսկսելու համար միայն։ Տենչացող նկարագիրները, ինչպէս կ'ըսէր տգիտական մը, «կը փորձեն երաժշտութիւն ստանալ լայնասրինգներէն և սաղմոսարաններէն, որոնք երբեք ներդաշնակ չեն եղած և երեւութապէս պիտի չըլլան երբեք» և մեր ընկերային աշխատութիւնները պարզապէս կը կազմեն անցաւոր ովասիսներ անապատ աշխարհի մը մէջ, հոգեւոր իմաստէ դատարկ — ովասիսներ զորս վերջապէս անապատը պիտի սպառէ կիզիչ աւազի մէջ։ Ըսել թէ մեր մարդկային կեանքի վսեմագոյն կողմերը այդպիսի տիեզերքի մը մէջ անհասկնալի և անբանաւոր են ապահովաբար շատ հեռու է ակներեւին մէջ ըլլալէ։

Երբ, հետեւաբար, կ'ենթադրենք, ինչպէս գիտութիւնը միշտ կ'ենթադրէ ֆիզիքական մարդին մէջ, թէ ասիկա բանաւոր աշխարհ մըն է, մենք ունինք դրական և ապահովիչ փաստ մը ի նպաստ անմահութեան։ Բնականաբար, ասիկա կրնայ բոլորովին անկանոն տիեզերք մը ըլլալ, ճշմարտութեան առաջնորդող վստահելի թելեր հայթայթելու մէջ անկէ ամենեւին կախում չունենալու չափ, բայց այսպիսի ըմբռնում մը այնչափ անկարելի կը դարձնէ գիտութիւնը որչափ անհաւանական կը դարձնէ անմահութիւնը։ Երբ Ուրանոս մուրակին շաւիղին անկանոնութիւնները երեւան հանուեցան, որոնց համար ակներեւ բացատրութիւն չկար, գիտութիւնը յուսահատութեան մէջ չիկաւ, հաւանելով որ երկինք քմահաճ է։ Միւս կողմէ, Լըվէնիէ

հաշուեց մեծութիւնը, դիրքը և շախիզը մոլորակի մը որ, եթէ Սերանոսի խանգարումները հասկնալի պիտի դարձնէին, պէտք է որ երկնքի մէջ ըլլայ: Գիտութեան հիմնական հաւատքին պատճառաւ թէ տիեզերքը անբանաւոր չէ, նոյն այն գիտութիւնը գիտցաւ թէ մոլորակը պէտք է հոն ըլլայ, թէն անտեսանելի, և երբ տեսողութիւնը լրացուց հասկացողութեամբ թափանցողութիւնը, և նկատունը գտնուեցաւ, Լըվէզիէի մարդարէական հաստատումներուն մէջ նշանակուած տեղէն մէկ աստիճան պակաս տեղ մը, աշխարհի վստահելի ըլլալուն մասին գիտութեան հաւատքը արդարացաւ: Տարբեր կերպով չէ անձնական յաւերժութիւնը որ կարեւոր է մարդկային կեանքի բանաւորութեանը, տենչացող մտքի և նկարագրի ծիրերը զայն կը խնդրեն ինքզինքնին զիւրահասկնալի դարձնելու համար, և այն հաւատքը թէ հասկացողութեամբ թափանցողութիւնը, նոյնպէս հիմնուած ստեղծագործութեան բանաւորութեան վրայ, օր մը պիտի սկսի նշմարել, — երբ մենք աչքեր ունենանք տեսնելու անտեսանելի աշխարհը —, թէ հաստատուն և խոր հիմքերու վրայ հիմնուած հաւատք մըն է:

Դ. — Եթէ գիտութեան այն հիմնական ենթադրութիւնը թէ տիեզերքը բանաւոր է՝ անմահութեան մէջ հաւատքի համար այնպիսի զօրաւոր հիմք մը կը հայթայթէ, որչափ աւելի զօրաւոր հիմք մը կը հայթայթէ կրօնքի այն հիմնական ենթադրութիւնը թէ տիեզերքը բարեբար փաստ է անհատականութեան յարակալութեան, եթէ Աստուած բարի է մարդուն երեւակայելի ունէ իմաստով, ուրեմն ան կը հոգայ իր արարածներուն համար, անոնց մէջ ունի առաջագրեալ նպատակ մը, և անոնց կը նայի խնամատար հոգածութեամբ: Արդար և հայրագործով Աստուած մը չի կրնար ի գոյ ածել զաւակներ, անվերջ աճումի տակ, տենչացող կատարեալ գիտութեան և նկարագրի, միայն նետելու համար զանոնք մէկիկ մէկիկ մոռացութեան մէջ, մինչև որ վերջապէս, յոգնած նոյնիսկ տունէն զոր ան շինեց անոնց համար, այրէ զայն: Ինչպէս տեսանողները (= մարդարէ) միշտ զգացած են, անմահութեան հարցին մէջ Աստուծոյ բարութիւնն ու պատիւը խնդրոյ առարկայ են:

«Դու չպիտի քողոս մեկ փոշիին մեջ,
Դու շինեցիր մարդը, ան չգիտէր քի ինչու,
Ան կը կարծէ քի ինք մեռնելու համար շինեալ չի,
Եւ դու զայն շինած ես, դու արդար ես»:

Բնականաբար այն մտերիմ հաստատումը թէ Աստուած բարի է, միշտ հանդիպած է մարդակերպութեան (anthropomorphisme) դարմացող և հեզնող ամբաստանութեանը: Չեր Աստուածը ձեր երկաթած չուքն է, կ'ըսեն մարդիկ, զուք առած էք տիեզերական թագաւորութեան մէկ զրամը և անոր վրայ դրոշմած ձեր գէմքը: Ինչ որ ամբաստանողը բացայայտօրէն ըսել կ'ուզէ սա է որ մարդ ապշեցուցիչ սխալ մը կը դործէ երբ կ'իջնէ իր սեպհական փորձառութեան խորը, և հոն կ'առնէ լաւագոյնը և ամենարարձը զոր կը ճանչնայ իբր իր մեկնութիւնը Աստուծոյ մասին: Թեւեղութիւնը սա է որ երբ նիւթապաշտ մը կ'առնէ ժայռեր և աստղեր, կամ երբ մօնիթ մը կ'առնէ էներժիի օրէնքի նման բացարձակ ծանօթութիւններ, իբր իր գաղափարը Աստուածութեան մասին, կը կատարէ վսեմօրէն տաղանդաւոր գործ մը ցատկելով մարդկային փորձառութեան վերայէն և գտնելով խորհրդանիշ Աստուծոյ որ մարդակերպական չէ: Բնականաբար անիկա այդպէս բան չըներ: Մարդ կրնայ ինքիւմէ դուրս ցատկել և նայիլ աշխարհի մարդկային աչքերէ տարբեր բաներու մէջէն կամ զայն յղանալ մարդկային բառերէ տարբեր բառերով: Բոլոր ժայռերը և աստղերը զորս կը ճանչնամ և կրնամ գործածել մտածումով, ժայռեր և աստղեր են որոնք, այն ձեւիւն մէջ զորս կը ճանչնամ, շինուած են փորձառութեանս ներսիդին, էներժիի և օրէնքի բոլոր բացարձակ գաղափարները զորս ունիմ իմ սեպհական մտքիս շինութեան գաղափարներն են, ամբողջ աշխարհը որուն մէջ կ'ապրիմ և որմէ կրնամ քաղել խորհրդանիշներ անոնցմով մեկնելու համար Աստուածը, իմ սեպհական գիտակցութեանս աշխարհն է — մարդակերպական աշխարհ մը, որովհետեւ համաձայն էք իմ սեպհական մտածմանս օրէնքներուն: Իմ սեպհական գիտակցութենէս տարբեր լիճ չունիմ մէջը ունէ բանի մասին իմ գաղափարներուն համար որսորդութիւն ընելու: Երբ

գիրը այն չէ, ընաւ թէ մարդ զԱստուած իր փորձառութեան մէջ գտնուած տարրո՞վ պիտի մեկնէ թէ ոչ, կարելի չէ արգիլել ատիկա, խնդիրը միայն սա է որ եթէ մարդ պիտի մեկնէ զԱստուած ոեւէ եղանակով, իր փորձառութեան ո՞ր տարրերը պիտի գործածէ, ցած թէ բարձր, Զիզիքական էներժիկն նոյնչափ մեր մարմինի փորձառութիւնն է — որ կը վերարտադրուի աշխարհի մէջ — որչափ անհատականութիւնը մեր ինքնագիտակցութեան փորձառութիւնն է։ Մարդ որչափ ալ նիւթապաշտ ըլլայ, ամենաջերմեռանդ քրիստոնեային նման պէտք է սուգի իր սեպհական փորձառութեան խորը, նիւթապաշտը կը փորձէ սակայն խուսափիլ ատկէ, կրնայ բարձրացնել մարմինը փոխանակ հոգիին, ամենաստորինը փոխանակ ամենաբարձրին, իբր իր Աստուածութեան մեկնութիւնը։ Երկու պարագային մէջ ալ հաւատք է ասիկա, սակայն, և նոյնպէս մարդակերպութիւն։ Քրիստոնէութեան մեթոտը, ընաւ տարրեր չէ նիւթապաշտին կամ մօնիսթին մեթոտն սա

տարրերութեամբ որ փոխանակ ընտրելու աւելի ցած մաս մը փորձառութեան, կամ ենթաբերք մը փորձառութեան, Քրիստոնէութիւնը, տարրերու կարգապետութեան վրայ դասել — սկսեալ Ֆիզիքական ստորակարգեալ էներժիկն մինչև հոգեւոր թագաւորը — արդարութեան համար հառաչող և սիրով բոցավառ ինքնագիտակից անհատականութիւնը, կ'առնէ այս վերջինը (= ինքնագիտակից անհատականութիւնը), կեանքի այս բարձրագոյն ձեւը զոր կը ճանչնայ ան, և ասիկա այնչափ բարձր և անվհատ լաւատեսութեամբ մը որ կը տարածուի երեւակայութեան ամենահեռաւոր սահմանները, իբրև միակ համապատասխան պողոտան ճամբորդելու համար դէպի ճշմարտութիւն Աստուծոյ մասին։ Քրիստոնեան մարդակերպական է, ինչպէս ամէն մարդ այդպէս է, բայց այդպիսի անհրաժեշտութեան մը տակ ըլլալով, կը խորհի որ մարդուն ամբողջութիւնը Աստուծոյ խորհրդանշը ըլլալու չափ ոչ մեծ է, ոչ ալ բարի։

(Շարունակելի)

X

Զ Գ Ի Տ Ե Մ

Մենակ ու լուռ, յուսակքսուր՝ չգիտեմ
Դնում եմ զո՞ւր, դառն ու իսուր՝ չգիտեմ,
Հայրենագուրդ գնում եմ ո՞ւր՝ չգիտեմ...

Անհանգրուան, անսուն, վսար գնացի՛,
Երկրէ երկիր, շուրջըս օսար, գնացի՛,
Մեն մի քայլիս քանջանք գայ՝ գնացի՛...

Ու չգայ սրտացաւ մարդ իմ նամբին,
Սիրքս բոցեց անցող, անվարդ իմ նամբին,
Լոկ օձերն են սողում՝ անհարք իմ նամբին...

Ա՛խ, այս նամբան ո՞ւր է քանում — ձայն չկա՛յ,
Յոյսի կայծն է անհետանում — ձայն չկա՛յ,
Հայրենի՛ տուն, անու՛ւտ անուն — ձայն չկա՛յ...

Մենակ ու լուռ, յուսակքսուր՝ չգիտեմ,
Դնում եմ զո՞ւր, դառն ու իսուր՝ չգիտեմ,
Հայրենագուրդ գնում եմ ո՞ւր՝ չգիտեմ...

Ա.Զ.ԱՏ Վ.ՇՏՈՒՆԻ